

SUMERCE VE AKADCA BORÇ MUKAVELE VE SENETLERİNİ KARAKTERLENDİREN FİİL FORMÜLLERİ

Prof. Dr. EMİN BİLGİÇ

I.

Çivi yazılı kaynakların iktisadî mevzu ve meselelerine tahsis ettiğimiz diğer yazılarımızda temas ettiğimiz üzere,¹ Mezopotamya'da bütün hukukî meselelerde ve bu arada borç hukukunda da sıkı bir formalizm hüküm sürer; vesikalar da tertip sırasında ve şekilde, bazı basit değişiklikler dışında, tam bir yeknesaklık ve benzerlik gösterirler.² Bu hal bilhassa bir borcu veya ödücü kabul ve teslimi veya bir kimsenin diğerinde alacaklılığını ifade eden fiil formüllerinde bâriz bir mahiyettedir. Diğer mukavele şekillerine de tesirle kendi biçimlerini vermiş olan Sumerce borç mukavele ve senetlerinde ve lehçe hususiyetleri dolayısıyla görülen prepozisyon değişiklikleri esasa taallük etmediğine göre, bütün çağlar Akadça borç vesikalarında, ötedenberi üzerinde durulduğu üzere, başlıca iki fiil formülü görülür: *šu-ba-(an)-ti (ilqi)* ve *ugu.. tuk (êli...iŝû)*. Başka bir ifade ile, borç vesikaları ya, umumiyetle kullanıla gelmekte olan Almanca tâbiri ile Realvertrag (dilimizdeki eski tâbiri ile: kabz ile tamam olan mukavele), veya Verpflichtungsschein (taahhüt senedi) şeklinde meydana çıkmaktadırlar³. III. Ur çağı borç vesikalarında ekseriyetle *šu-ba-ti* formülü kullanılmıştır⁴.

¹ Belleten 44, s. 576; DTCFD V4 s. 421 v.d. ve n. 11.

² SAN NICOLO, Beiträge, s. 154 vdd., 177 vd.

³ KOSCHAKER, KU VI, s. 33, 38; SAN NICOLO, Schlussklauseln, s. 79; Beiträge, s. 165 v.d.

⁴ Meselâ: HUBER, Hilprechtfeftschrift, s. 189 v.d. "*x gin₂ ku₃-babbar (x gur ŝe) HAR-ŝe₃...ki X-ta Y ŝu-ba-ti=x ŝiqil gümüŝü (x gur hububatı) borç olarak X'den Y aldı*" şeklinde *šu-ba-ti* ile birlikte *HAR-ŝe₃* tâbiri bulunan yerler umumiyetle asıl borç vesikalarını teşkil ederler. POHL, TuM NF I/II Nr. 2, 4, 8, 11, 16-7, 18a, 22-3, 25, 34-37, 46, 48, 62, 64, 71, 73, 84, 90-91, 93-4, 98, 100-101, 103-4, 106-110) *HAR-ŝe₃*'siz ve *šu-ba-ti*'nin yalnız başına bulunduğu ve şahit yazılı olmıyan vesikalarla, *gir₃* "getiren kimse, sâi", *mu-tum₂* "gelir", *zi-ga* "masraf" tabirleriyle bir arada bulunan *šu-ba-(an)-ti* formülünü havi vesikalar, aşağıda yerleri gösterilmekte olduğu üzere, esas borç münasebetlerine değil, ödünç mukavelesi şekli verilmiş teslim, kabul ve nakil işlerine ait makbuzları ve idarî kayıtları meydana getirirler. Bunlar arasında mahdut sayıda olan *HAR-ŝe₃*'siz ve *maŝ₂*'siz, fakat iadesine işaret eden ayrı bir kayıt bulunan *šu-ba-ti*'li metinler depo edilmesi maksadiyle teslim vesikalarını teşkil ederler (POHL, TuM I/II Nr. 3, 7, 33, 44, 60, 68-9, 72, 76, 82, 97, 114). *HAR-ŝe₃* bulunmadığı halde *maŝ₂*"faiz" kaydı bulunan vesikalar da, tabii olarak, yine tanzim sebebi meçhul kalsa dahi asıl borç vesikaları arasında sayılmak lâzımdır (POHL, TuM I/II Nr. 6, 9, 14, 21a, 26a, 27, 29, 30, 32a, 33, 39-41, 44, 92).

Bahsettiğimiz *gir₃* birçok Larsa metinlerinde *namḫartu=ŝu-ti-a* ile birlikte geçmekte, "teslim alınmış şey" mânasına gelen *namḫartu* vesikalariyle (Ch. JEAN, Larsa, s. 38;

Fakat bunun yanında bu vesikalarda bir de *in-da-tuk* formülü görülür⁵. Diğer taraftan Larsa çağına ait hakikî borç vesikalarında da ekseriyetle *šu-ba-ti* formülü hâkim olmakla beraber,⁶ bunlardan az sonra görülmeye

KOSCHAKER, KU VI, s. 156 v.d.) bu *gir3* "getiren kimse" KOSCHAKER'in kabul ettiği şekilde idarî vesikaları teşkil etmektedirler (ZA 47,s.167 v.d.). Vesikalarda, hemen zikredeğimiz *mu-tum2* ve *zi-ga* ile birlikte görülmeyen bu *gir3* tâbiri Kapadokya metinlerindeki *ša šēp* ifadesi ile (meselâ: KTS 29 a, 3; KTP 27, 18; TC II 1, 5, 27; CCT II 1, 4, 16, 27, 28 vs.) aynı olmalıdır.

Diğer taraftan muhtelif devirlere ait *šu-ba-ti* vesikalarını tefrikte ve hakiki borç vesikaları olup olmadıklarını tâyinde şu hususlar da dikkati çekmektedir:

Akad çağına ait *šu-ba-ti* formülünü havi bütün vesikalar ile III. Ur'a ait bazı vesikalar teslim ve kabul vesikalarını teşkil etmekte, ve bunlarda hakikî borç ve ödünç vesikalarından farklı olarak *HAR*(*hubullum*), *maš2*,(*šibtum*) tâbirleri, iadesine dair muayyen bir ifade ve şahit kaydı bulunmamaktadır. Bu neviden Akad vesikaları: meselâ DE GENOUILLAC, İTT I, Nr. 1040, 1065, 1070, 1075, 1083, 1380; II 2852, 4382, 4385, 4418, 4420, 4434, 4446, 4450, 4457, 4461, 4506, 4646; IV 7458 misalleridir. III. Ur vesikaları için ise: DE GENOUILLAC, İTT III 5003, 5019, 5044, 5059, 5070, 6305; IV 7116; POHL, TuM NF I/II. Nr. 15, 19, 75, 99, 113, 115, 117-9, 120, 307 misallerini verebiliriz. Bu Akad ve III. Ur makbuzları arasındaki tek fark, Akad makbuzlarında tarih bulunmaması, diğerlerinde bulunmasıdır. Yalnız III. Ur'a ait son üç metinde de (119, 120, 307) tarih bulunmamaktadır.

Aynı şekilde *gir3* tâbiri bulunan İTT III 5035 ve 6380 vesikalarında ve *mu-tum2*' un *šu-ba-ti* ile birlikte bulunduğu TuM, I/II Nr. 47, 74, 313 metinlerinde ise şahit yoktur. Esasen yalnız *mu-tum2* "gelir" tâbirini veya bununla beraber *šu-ba-ti*'den başka fiil formlerini ihtiva eden vesikalarda umumiyetle şahit bulunmamakta ve bunlar devlet gelirlerine ait bir nevi not ve kayıtları teşkil etmektedirler. L. OPPENHEIM da Eames Collection Catalogue(1948),B2,B3, B10 ve D6 vs. metinlerinde *iz-dib2* fiili ile geçen *mu-tum2*'u ve *zi-ga*'yı B10 metni münasebetiyle izah etmeye çalışmakta, bu III. Ur vesikalarındaki *iz-dib2* fiil formülünün Sumer idari lisanının mühim bir teknik tâbiri olduğuna A2 metni münasebetiyle isabetli bir şekilde temas etmektedir. Ancak burada, DE GENOUILLAC, Tablette de Dréhem, Nr. 5539:4 yerine istinaden *iz-dib2* ile *šu-ba-ti* arasındaki farkın çok küçük olacağına da işaret etmektedir ki, yukarıda *šu-ba-ti* için yaptığımız, misallere müstenit izahlar dolayısıyla biz bu tek yerin bu hükmü tesise kifayet etmeyeceğine kaniiz (III. Ur idarî vesikalarında, ve idarî makamlarca bazı malların teslim alındığını gösteren makbuz ve zabıtlarda karşılaşılan bu *iz-dib2* formüllü misaller için bk. meselâ: L. OPPENHEIM, mezkûr eser, A2, B1, B4, C7, D9, E12, E26 vs.; A; SALONEN, Some Cuneiform Tablets from the Time of the Third Dynasty of Ur (Studia Orientalia IX1), Nr. 22, 24, 26, 30, 39). *mu-tum2*'a örnek olarak bk. POHL, TuM I/II s. 40 da gösterilen yerler; ayrıca: DE GENOUILLAC, Tablette de Dréhem Nr. 4683, 5685, 4687, 5545, 5594. Devlet masraflarına (*zi-ga*) ait örnekler: POHL, TuM I/II Nr. 112, 123, 155, 168, 179, 215; L. OPPENHEIM, Eames Coll. Catalogue, C3, C6, D2, D4, E9, F6, F4, F8 vs. Mahiyet bakımından bunlar da tamamen *mu-tum2*'lar gibidirlir.

Bunlara karşılık biz, hususiyetlerini belirterek asıl borç mukaveleleri adını verdiklerimiz ve bazı metin yerlerini gösterdiklerimizde şahit kaydı bulunmasını ayırdedici bir hususiyet olarak alıyoruz.

⁵ DE GENOUILLAC, İTT Nr. 5664, 6532, 6543 b, 6547, 6592.

⁶ Kaydedilen şu eserlerdeki *šu-ba-ti* yerlerine bk.: GRICE, Records from Ur and Larsa, Dated in the Larsa Dynasty (YOS V) Nr. 109, 128, 136, 160; CHIERA, Legal and Administrative Documents from Nippur Chiefly from the Dyn. of Isin and Larsa, S. 34, vd. (UM VIII 1); Ch. JEAN, Contrat de Larsa 1; HUNTER, Sumerian

başlıyan *ēli...iṣū*'nun Sumerce karşılığı olan *ugu...tuk*'a da ⁷ bu vesikalarda rastlanır. ⁸ Az sonraki eski Babil vesikalarında, mahdut *ēli...iṣū* yerleri ⁹ müstesna, hep *šu-ba-ti (ilqi)* mukâvele şeklleri ¹⁰ kullanıldığı gibi, sonraki mahdut Kas ¹¹ ve Orta Asur ¹² borç vesikalarında da istisnasız olarak bu Realvertrag denen, *šu-ba-ti* formüllü vesika şeklleri kullanılmıştır. Bunlara karşılık, yüzlerce Kapadokya borç vesikalarında müşahede ettiğimiz veç-

Contracts from Nippur (OECT VIII) da bazı metinler; FAUST, Contracts from Larsa, S.32 vd. En yeni olan FAUST'un eserinin girişinde diğer literatürün mahiyeti belirtildiği gibi ziraatle uğraşan kapitalist bir halkın iktisadî ve içtimai hayatı hakkında bu vesikalardan bir fikir edinilebileceği de kaydedilmiştir.

⁷ FAUST, Larsa, Nr. 10, 18, 43, 90; GRICE, Records from Ur and Larsa, Nr. 89, 156-8. Bu vesikalardaki *ēli...iṣū* için meselâ bk. aynı eser, Nr. 108.

⁸ H. H. FIGULLA tarafından Iraq XV (1953) Nr. 1, s. 88 v.d. ve Iraq XV2, s. 171 v.d. de neşredilmiş olan, İsin ve Larsa hanedanları zamanlarına ait, Ur'daki Ningal mâbedinde tanrı Ningal'e yapılan çeşitli takdimlere dair olan vesikalar da, yukarıda 4. notta bilhassa Akad ve III: Ur devirleri için tesbit ettiğimiz üzere, hakikî borç mukavelelerinden ayrı ve farklıdır. Çünkü bunlar tesbitimize göre borç vesikalarında, yani borç mukavele ve senetlerinde karşılaştığımız *HAR-ṣez, maṣ2* veya şahit kaydını ihtiva etmeyen mâbet sarfiyat kayıt ve zabıtlarından ibarettirler. Binaenaleyh bu vesikalar ya çeşitli yiyecek ve ihtiyaç maddelerini bir baş rahibin aldığına dair basit...gur7 ⁴*Nin-gal-ta mY ū-ba-an-ti* "tanrı Ningal'in zahire anbarından bay Y (x y maddeleri) aldı" ibaresi; veya ..... *Gaz-nun-mah* ⁴*Nin-gal-ta guduz-e-ne ū-ba-an-ti kiṣib mY* "tanrı Ningal'in *Ganunmah*'ından *guduz-* rahipleri (x y maddeleri) aldılar. (Başrahip) bay Ynin mühürü." şeklindeki; rahiplerin aldığı başrahibin de kontrol ve tasdik ettiğini gösteren ibare; yahut da. . . . . *Gaz-nun-mah* ⁴*Nin-gal-ta ba-zi kiṣib mY* "tanrı Ningal'in *Ganunmah*'ından (x y maddeler) alındı. (Başrahip) bay Y'nin mühürü"i baresi ile formüllendirilmiş bulunmakta ve bu ibareleri takiben de umumiyetle tarihleme gelmektedir. Dar mânada borç vesikalarından başka, çeşitli teslim, nakil, sarf vs. makbuz ve zabıtlarında da görüldüğüne işaret ettiğimiz *šu-ba-(an)-ti* ile, 4 notta temas ettiğimiz *zi-ga, i3-dib2* ve burada bahis mevzuu olan *ba-zi*'nin, L. OPPENHEIM'in da temas ettiği üzere (Eames Coll. Catalogue, A1, n.1 ad-7), buldukları metnin tipolojik bakımdan ehemmiyetli ibaresini teşkil ettikleri muhakkaktır. Ancak bu tipolojik formüllerin farklarını ve hangi nevi vesikalarda bulnup, hangi çeşitlerinde hiç geçmediğini teşhise gayret etmek de, vesikaların muhtevasına daha iyi nüfuz ve bu formüllerin mâna çevrelerini tam tâyin bakımından bir zarurettir. Bu tetkikimiz bu zarurete cevap vermeye çalışan bir denemedir.

L. OPPENHEIM tarafından "was expended" ve H.H. FIGULLA tarafından "was drawn" olarak tercüme edilen ve tarafımızdan da yine, Sumerce *ba-* tasrif unsurunun passif karakteri ve *ba-zi*'nin, passif insicamda *šu-ba-ti*'nin yerini aldığı dikkate alınarak "alındı" diye tercüme edilen *ba-zi* yerleri için bk. III. Ur vesikalarında: Eames Coll. Catalogue, KK3, KK29, C2, E1, G3, H13, H14, H37, I 3, KK6, L20 vs.; A. SALONEN, Some Cuneiform Tablets from the Time of the Third Ur Dynasty, Nr. 27, 38. Larsa hanedanı devri Ur vesikalarında: Iraq XV 1, s. 89 (UR V, 775), s. 90 (UR V 733, 772, 773), s. 98 (UR V 777), s.99 (UR V 783, 786), s. 101 (UR III 282, V 742); Iraq XV2, s. 182 (UR V 770).

⁹ SCHORR, UAR, Nr. 100,102, 233; CT IV 30 d.

¹⁰ Meselâ SCHORR, UAR Nr. 41-63.

¹¹ Meselâ SPEISER, Urkunden aus der Zeit der dritten bably. Dynastie Nr.87, 102, 121.

¹² KOSCHAKER, NKRU, s.156, Nr. 9 v.d.

hile, Eski Asur çağında ¹³, Yeni Asur ¹⁴ ve Yeni Babil ¹⁵ vesikalarında hemen istisnasız olarak Verpflichtungsschein denilen şekil tercih edilmiştir.

Çok defa Akadça vesikalarda da Sümerce şekil, ya bütün kelimeleriyle veya kısmen muhafaza edilmiş olan Realvertrag'ların her çağda aynı kalan formülünün,

Sumercesi: $z KI X - ta Y šu-ba-(an-)ti =$ Akadçası: $z itti X Y ilqi$ "z'yi X Y'den aldı" şeklindedir.

Sumercesi veya ideografik yazılışı Akadça metinlere intikal etmemiş olan Verpflichtungsschein'ların formülü,

a - Larsa ile, Eski Babil örneklerinden Sümerce yazılmış olan bir tanesinde ¹⁶: $z ugu X Y in-tuk =$ X'in üzerinde Y'nin z'si vardır, şeklinde;

b - Akadçası bulunan bir kaç eski Babil senedinde¹⁷: $z ēli X Y išū,$ suretinde;

c - Eski Asur senetlerinde: $ē iššēr X Y išū =$ X'nin sırtında Y'nin z'si vardır, tarzında;

d - Yeni Asur senetlerinde: $z ša Y ina pāni X =$ Y'nin z'si X'in önünde (dir), şeklinde ve nihayet,

e - Yeni Babil senetlerinde: $z ša Y ina muḫḫi X =$ Y'nin z'si X'in üzerinde (dir) ¹⁸, tarzında olmak üzere, birbirlerinden kısmî farklarla ayrılan tâli şekillerdedir ¹⁹.

¹³ EL Nr. 12 v.d. 11 senedin toplandığı Neşredilmemiş Kay. 1, tabletinin 7-11 inci satırlarındaki vesikada: $4 mana kaspam šim bīti Amur-İštar ilqi$ "evin bedeli olan 4 m. gümüşü Am. aldı"; Mat. 2d-3a (Ekim-Kasım 1956 da İstanbul Müzesinde, vaktiyle Hrozny tarafından Kültepe'de bulunmuş olan bu tabletlerin baskı için yeni kopye ve kollasyonlarını yapmış olan Dr. Matouš, kendisinin eski kopyelerine göre kendi müsaadesi ve Prof. Landsbergör'ün delâleti ile önceki yazılarımızda ve burada kullandığımız bu metinlerin tertip ve numaralanmasında değişiklik yapacak, fakat lütfen, eski ve yeni No: ları karşılaştıran listeyi de eserine ilâve edecektir.) metninde: $1 mana 15 šiqil kaspam šarrupam kīma Amur-Aššur Ennānum ilqi$ "1 m. 15 šiq. tasfiye edilmiş gümüşü Amur-Aššur'un vekili olarak Ennānum aldı" yazılı ise de bunlarda $išti/itti...ilqi$ formülü değil yalnız $ilqi$ bulunmakta ve esasen muhtevalarına göre, başkaca, teslim eden hesabına konuşulduğu zaman $paqādu$ fiili kullanılan teslim vesikalarına, alan kimse hesabına kullanılan bir karşılığı teşkil ettiği anlaşılmaktadır. Bunlarda $ilqi$, teslimi değil, senedin tanzimini borçluluk için esas sayan taahhüt senetlerine göre bir farkı ve teslim ve tesellüm muamelesinin vuku bulduğunu ifade etmiş olmalıdır. Nitekim EL 94 vesikası da esas itibarıyla $iššēr...išū$ formülünü havi bulunduğu halde bunda, herhalde senedin tanzimi ânında muhtevayı teşkil eden bakırın teslim alındığına $ina ḥamuštim ša Idī-kubbim erī'am ilqi$ "Id.'un ḥamuštum'unda bakırı aldı" ibaresiyle ayrıca işaret edilmiştir.

¹⁴ KOHLER - UNGNAD, ARU Nr. 242 v.d.

¹⁵ UNGNAD, NRU Nr. 160 v.d.

¹⁶ Bk. yukar.n.6 ve SCHORR, UAR Nr. 100.

¹⁷ SCHORR, UAR, 40, 102, 233; CT IV 30 d.

¹⁸ Yeni Babil metinlerinden yalnız, gözümüze ilişen bir tanesinde $ina pāni$ bulunmaktadır: VS IV 4 (NRU 161).

¹⁹ Gerek Realvertrag'ların gerekse Schuldschein'ların yukarıda sıraladığımız formüllerinin muhtelif devirler kaynaklarında geçtikleri yerlere ait örnekler 3-13. notlarda gösterilmiştir.

Şekli hususiyet ve farklarını bu şekilde tesbit etmiş bulunduğumuz Realvertrag'larla Verpflichtungsschein'lerin mahiyet farkları ve hukukî bakımdan tanzim sebep ve şekilleri üzerinde ötedenberi çok durulmuş ve birtakım fikirler ileri sürülmüştür.

Sumerlilerden beri devam edegelen ve Babil-Asur tarihinin muahhar canlı devirlerinde büsbütün yerini Verpflihtungsschein tipindeki vesikalara bırakan Realvertrag, daha ziyade déclaratif bir vesika tipi olarak telâkki edilmiş ve Sumerlerde ve Eski Babil'de çok yaygın olan, şekli ve hukukî bakımdan vesikanın nasıl doğduğunu tesbite imkân veren bu tipin borçluluğun başlayışında, mukavelele tanzimini değil, mukavelede mevzu bahis malın teslimini esas sayan vesika nev'i olduğuna işaret edilmiştir. Buna mukabil, daha pratik vesika tipi olmak bakımından, ortaya çıkışıyle, hukukun zamanla ticarî mahiyet iktisap etmekte olduğu neticesine varılan, hattâ mücerret borç vâdi için icadedildiği düşünülen ve gittikçe Realvertrag'ın yerini alan dispositif mahiyetteki mücerret Verpflichtungsschein, borçluluğun başlayışında vesikanın tanzimini kâfi sayan bir görüşün mahsulü sayılmıştır²⁰. Fakat KOSCHAKER sonra, Verpflichtungsscheinlerin da, ödünçleri, satın alma, tarla kirası vs. gibi borçları da içine alabilmeleri ve ayrıca bazı hallerde borç sebebini açığa vurmaları dolayısıyla, tamamiyle mücerret olmadığına dikkati çekmiştir ki, SAN NICOLO da, sebeb zikrinin Verpflichtungsschein'in karakterini bozmayacağına işaret etmekle aynı kanaate katılmış olmaktadır²¹. Hakikatte de, Realvertrag'ın müşahhas sayılmasına rağmen mücerret ve Verpflichtungsschein'in mücerret sayılmasına rağmen müşahhas olması ve kaydettiğimiz veçhile, borç sebebini vermesi mümkündür.

KOSCHAKER'in önceden ileri sürdüğü şekilde, Eski Babil çağı borç vesikalariyle bunlardan sonrakilerde borçtan mesuliyet doğmakta olduğu ve Realvertrag'ların, içlerinde zikredilen maddeyi veya nesneyi kabul edene bir mesuliyet yüklemekte olduğu²², bilhassa *pihâtum* mefhumunun²³ tesbit ve diğer müşabih mefhumlarla birlikte mâna hudut ve şümüllerinin tâyininden sonra, şüphe götürmemekle beraber, EILERS'in²⁴ "kabul mesuliyeti" yerine "değeri kabul ifadesi= Valuta - Empfangsaussage" tâbirini kullanmak suretiyle Realvertrag'ı kabul etmemesi ve SAN NICOLO²⁵ tarafından mukavele muhtevasına itiraza, mukavele icabından caymaya veya mukavele mevzuunu ödemede gecikmeye karşı bir bağdan ve teminat vasıtasından bahsedilmek suretiyle Realvertrag'da aslında "kabul mesuliyeti"-

²⁰ KOSCHAKER, Bürgschaftsrecht, s. 111 v.d.; KU VI 38; SAN NICOLO, Schlussklauseln, s. 79 v.d., 85 v.d. Beiträge, s. 165 v.d., 216, 246.

²¹ KOSCHAKER, KU VI s. 33; SAN NIKOLO, Beiträge, s. 165.

²² KOSCHAKER, Bürgschaftsrecht, 108 vd.

²³ EILERS, Gesellschaftsformen, s. 6 v.d.

²⁴ E. BİLGİÇ, Çivi yazılı kaynaklarda geçen borç tâbirleri, DTCFD V 4, s. 423, Almanca hulâsası: s. 448.

²⁵ SAN NICOLO, Beiträge, s. 187 v.d.

nin veya Verpflichtungsschein'da bir mesuliyetin mevcudiyetinin lüzumsuz bulunması isabetli değildir ve ²⁵LAUTNER'in ²⁶ ileri sürdüğü veçhile Realvertrag'ın "kabul mesuliyetini, husule getiren *šubati*-mukavelesi" olarak isimlendirilmesi daha uygundur. Çünkü bu suretle eski bir mefhum modern bir mefhumun çerçevesi içinde mütalâa edilmekten kurtarılmış olur.

Mahiyetlerini ve birbirleriyle olan farklarını bu şekilde Realvertrag ve Verpflichtungsschein adı altında mütalâa ve tesbite çalıştığımız *šu-ba-ti* formülü ile *ugu...tuk* formülünün, az yukarıda temasla yerlerini de gösterdiğimiz veçhile, haddi zatında ayrı ayrı yerlerde, bazan aynı yerde ayrı ayrı çağlarda, ayrı ayrı gelişip inkişaf etmiş ve birbirinin yerini tutmuş formüller oldukları üzerinde durulabilir.

Fakat, hepsi ödünç vesikası olmamakla beraber (bk. n. 4), sayıları yüzleri aşan III. Ur *šu-ba-ti* vesikaları yanında, meselâ Eski Asur vesikalardaki *ina libbi... išu'*ya ²⁷ karşılık olması ve Verpflichtungsschein'a bir başlangıç teşkil etmesi gereken, önce zikrettiğimiz *in-da-tuk* formülü de görülmektedir. Sonra, yine temas ettiğimiz veçhile, Larsa vesikalında dahi bol *ša-ba-ti* örnekleri yanında, muahhar *ēli...išu'*nun karşılığı olan *ugu...tuk* da görülmekte, kezâ Eski Babil'de geniş mikyastaki *ilqi*- mukaveleleriyle beraber, mahdut da olsa *ēli...išu'* dahi geçmektedir. Bu tezahür ise, bu iki formülün ayrı ayrı yer ve zamanlarda birbirinin yerini tuttuğu şeklindeki izahın tamamıyla hakikate uygun olmayacağına delil olarak alınabilir. *ugu... tuk (ēli... išu')* formülünün bir taraftan, Larsa örnekleri içerisinde *Balmūnamḥe'*ye ait olan, hurma üzerine yapılmış üç *šākinūtu*- mukavelesinde ²⁸ geçmesi; fakat öte taraftan Larsa örneklerinden diğer bir teslim mukavelesinde (Lieferungsvertrag)²⁹ ve Eski Babil çağına ait hububat, yağ vs. nin kredi üzerine satışı mukavelelerinde (bk.n.4) görülmesi ³⁰, yani daha bu zamanlarda çeşitli borç münasebetleri için kullanılmakta olması dolayısıyla de *šu-ba-ti* ve *ugu... tuk*'ün daima ayrı ayrı devirler ve yerlerde birbirlerinin yerlerine kullanıldıklarını ve bir esaslı görüş farkını ifade ettiklerini söylemeğe imkân kalmaz. Sonra, *ēli / iṣṣēr.. išu'* formülü ile karakterlendirilen Verpflichtungsschein'lar ticarî bakımdan pratiklikleri dolayısıyla (*yuk.s.43*) başka yerlerdeki çağdaş, veya daha sonraki vesikalarda

²⁶ LAUTNER, Personenmiete, s. 15.

²⁷ EL 175; 208; BIN IV 41, 15, 22 vs.

²⁸ FAUST, Larsa, 10, 18, 43. Pauschalvertrag (bahçenin mahsulünü önceden muayyen bir gelir veya ücret mukabilinde bir mevsim için kiralama mukavelesi) mahiyetindeki bu *šākinūtu*-mukaveleleri ve muameleleri hakkında bk. LANDSBERGER, *ana ittišu*, s. 198 v.d.

²⁹ FAUST, Larsa, 90.

³⁰ *ugu...tuk*'un Eski Babil vesikalarında hem *ēli... išu'* hem de *ēli... rašū'*ya karşılık olduğu SCHORR, UAR Nr. 233 ve 238 de *ēli... išu'* ile *ēli... rašū'*nun birbirine karşılık olarak ve Nr. 231 de *išu'* ile *irši'*nin birbirinin mânasını tamamlar vaziyette yan yana bulunmalarından anlaşılmaktadır.

šu-ba-ti ile yapılan bütün nevilerin yerlerini almış oldukları için, ikisi arasında mahiyet farkı olacağı düşüncesi de pek isabetli olmayabilir³¹.

Binaenaleyh, bu iki formülün basit birer ifade farkından ibaret olması mümkündür. Veya tarihî bir izahla, bu konuda da *šu-ba-ti*'nin Sumerlilere has bir tip ve, *ugu...tuk* sekonder olduğuna göre, bunun Akadcası olan *ēli...išū*'nun tamamiyle diğerini karşılayan Sâmi tipi olduğu düşünülebilir.

II.

Böylece Mezopotamya'da uzun müddet gerek Sumerce gerekse Akadca borç vesikalarında, hattâ Asur ve Babil devletlerinin yıkılışından sonra da, çivi yazısı ve Akadca bilhassa bu nevi vesikalarda halk tarafından kullanılmaya devam edildiği müddetçe, iki tip borç vesikasına göre, borçluluğun ifadesi olan iki fiil formülünü gözden geçirdikten sonra, daha ziyade, borç muamelelerinin çok şekillendiği ve mesuliyet fikrinin, borcun tabii neticesi olarak tezahür ettiği çağlarda, yani Eski Babil ve Eski Asur çağları kaynaklarında ve sonrakilerde kendini gösteren alacaklı ve borçlu taraflar ait, netice itibariyle bir tarafa borçluluk mesuliyetini yükleyen, diğer tarafa alacaklılık hakkını temin eden diğer fiillere de kısaca temas etmek yerinde olur. Hemen sıralayacağımız bu fiiller kendi aslı olan, herhangi bir şeyi almak veya teslim etmek yahut da koymak; veya bazılarında mânevî mânada olan kabul etmek yahut itimad etmek mânaları yanında, çok kere menkul şeylerin reel anlamda teslim ve kabulü için de kullanılmakta ve böylece vaktiyle "Çivi Yazılı Kaynaklardaki Borç Tâbirleri" adlı makalemizde de temas ettiğimiz üzere³² esasen borç vesikaları şekline bürünmüş olan muhafaza, depo, nakil vs. münasebetiyle vaki olan teslim ve kabul işleri, bazı hallerde doğrudan doğruya hakikî ödünç vesika ve muamelesine inkılâbetmiş görünmektedir³³.

a) Bir malın teslimini ifade eden fiiller:

Babil ve Asur hukuk ananesinde, bu gruba giren fiillerin gösterdiği üzere, bir malın borç veya ödünç olarak verilmesi veya herhangi bir maksatla teslimi meselesi mühim bir yer tutmaktadır. Filvaki bir kısmı fiktif olan Realvertrag'ların yanında, az önce de işaret ettiğimiz veçhile, Re-

³¹ DTCFD V 4, s. 421 n.11 ve Almancahulâsası: s.449 da şahsen mahiyet farkını bir ihtimal olarak ele almakla beraber, bilhassa ilk örneklerde *ugu...tuk (ēli...išū, işşēr...išū* yerlerini bu arada bir daha gözden geçirdikten sonra, bu düşüncenin pek isabetli olmayacağını sanıyoruz. Ancak, *šu-ba-ti*'nin, daha çok borcu alana, *ugu...tuk*'un borcu verene ehemmiyet veren bir zihniyeti ifade edeceği düşünülebilir.

³² DTCFD V 4, s. 422 v.d.

³³ Muhtelif işlerin (birisine veya bir yere bırakma, teslim etme, depo etme, nakilden sonra teslim etme ve bunları kabul ve muhafaza etme vs. gibi) ifasını başkalarına tahmil demek olan, doğrudan doğruya bağlandığına dair deliller yoksa da muhakeme yoluyla *pihātum* "iş mesuliyeti" a bağlayabildiğimiz bu fiiller için, burada, vardığımız umumî hükümleri tevsik edecek ölçüde misaller alarak, başlı başına bir konu halinde işlenmesi gereken bu meselenin teferruatını ayrı bir tetkike bırakıyoruz.

alvertrag'ın tabiatı icabı borçlunun parayı veya malı *leqû* yapabilmesi (tasarrufuna alabilmesi) için, alacaklı tarafın *nadānu* yapması (vermesi) zarurîdir. Mahiyeti icabı sadece tanzim edilmiş olmasıyla borçlunun mesuliyeti başlayan *Verpflichtungsschein*'larda dahi, netice itibariyle, bu senetlerin muhtevasını teşkil eden meblağların borçluya teslimi icabedeceği aşikârdır. İşte Eski Babil ve Eski Asur vesikalarında bu nevi, aslî ve alelâde mânalarının dışında, neticede mesuliyetin doğmasına âmil olacak bir manâyı haiz olarak vesikalarda kaullanılan tevdi ve teslim kelimeleri *nadānu*, *paqādu*, *šakānu*, *ezēbu*, *ana šiti šūšū*, *qāpu* ve *uūšuru*'dur. Bunlar, aşağıdaki, alan ve mesuliyet altına giren tarafa ait olanlarla birlikte, iktisadî münasebetlere müteallik mesuliyetin geniş âmil çevresini teşkil ederler, ve bütün bu fiiller normal ve mutad mânaları veya birtakım kelimelerle birlikte iktisap ettikleri mücerret veya müşahhas anlamları yanında, iktisadî münasebetler dolayısıyla bir bakıma hukukî-iktisadî faaliyetlerin mumuayyen terimleri halini almış görünmektedirler. Biz burada bunların heyeti umumiyesinin geniş anlamda bir mesuliyet dairesi teşkil etmekte oldukları hususundaki intiba ve müşahedemizi kaydetmekle yetineceğiz. Toptan bu intibayı veren bu iki grup fiillerin kendi aralarındaki mâna fark ve hudutlarının da, bu hususta müstakil bir tetkikte bulunurken, ayrıca ele alınması elbetteki lüzumlu ve zarurîdir. Nitekim *nadānu* "vermek" bu kaynaklarda, *ana hubullim/ana usātīm/ana hubuttatīm/ana qīptīm/ana tappūtīm/ana tadmiqtīm nadānu* olarak geçtikten ve böylece bütün bu dar mânada borç nevelerinin husulüne âmil olduktan başka, müstakil olarak da, borç münasebet ve mesuliyetine münce olacak surette ve daima menkul malların verilmesi, tevdi hususunda kullanılan tâbirlerden birisi olmuştur. Bu tâbir bu mahiyetiyle hem Eski Babil³⁴ hem de Eski Asur'da görülür. Eski Babil çağına *nadānu*'nun Th. DANGIN tarafından hattâ "vermek" değil doğrudan doğruya ve her hal ve yerde "teslim, tevdi etmek" mânasına geldiği, meselâ teslim edilmiş tarlanın mülk değil, zilyed olduğu³⁵, LANDSBERGER tarafından da vaktiyle, meşgul olduğumuz irtibatta "mülk olarak vermek" mânasını taşıdığı³⁶ kabul edilmiştir. Fakat bize göre *nadānu*'nun aslî olan "vermek" mânasını redde imkân olmadığı gibi, her *nadānu* edilen şeyin "mülk" olmasına da imkân olmayacağı bedihîdir. Sonra *nadānu* umumiyetle reel mahiyet arzettiği halde, münhasıran kiral tarafından tevdi edilen mallar münasebetiyle fiktif bir mânayı haiz olduğu anlaşılmaktadır³⁷. Eski Asur'da, teslimin bir nevinin teşkil etmek üzere ayrıca *nadānu*-vesikaları³⁸ dahi tanzim edilmiştir.

³⁴ SCHORR, UAR, Nr. 312, 21; 335, 5; UNGNAD, BB 61, 22; 64, 24.

³⁵ Th. DANGIN, RA XXI, s. 5.

³⁶ Prof. Landsberger tarafından İslamîca'da çıkmış bir yazısında bu fikir ileri sürülmüştür. Hâlen elimizde bu yazı bulunmadığından yerini tam olarak kaydedemiyoruz.

³⁷ Bu fiktif *ndn*, merkezin "*esēhu*" yapması ve taşradaki memurun *ndn* etmesi suretinde tecelli eder (LANDSBERGER, ZDMG 69, s.502; Th. DANGIN, RA 21, s.9, n.2).

³⁸ EL 148-155, 216, 231-233, 259; KTHahn 35, 37, 38; Hr. ICK 7; 58 (Hrozný tara-

paqādu için de aynı şey mevzu bahistir. Ancak Eski Babil'de "ana N eqlum paqid — N'e tarla teslim edilmiştir"³⁹, ifadesinden anlaşılacağı üzere bir gayri menkûl dahi *paqādu* edilmektedir. Eski Asurda da, yine borçluluğa müncer olacak olan, menkul mallara ait müstakil *paqādu*-vesikaları dahi vardır⁴⁰. Nitekim metinlerde "*luqūtam paqādu* = malı teslim, itimad etmek" tâbiri de yer alır⁴¹.

Eski Babil vesikalarında diğer bir çok kullanılışları yanında *šakānu* da "ilâveten teslim ve depo etmek" mânasında kullanılmaktadır⁴². Bu münasebetle kullanıldığı yerlerde borçluluk mesuliyetinin âmili olan bir mânayı haizdir. Halbuki Kapadokya metinlerinde *šakānu*, *manūtam/šībam/šūmam/ūmam/qātam šakānu* gibi mücerret mânalarda veya borç ve teslim ile ilgili olmıyarak münferiden kullanılmaktadır.

ezēbu "bırakmak" fiili, Eski Babil ve Eski Asur vesikalarına göre icrası ile borç mesuliyetini tevhit eden diğer bir fiildir. Eski Babil metinlerinden meselâ SCHORR, UAR 271,4 yeri, borç karşılığında alacaklıya bırakılan esirin, borcun ödenmesinden sonra, eski alacaklıyı borçlu ve mesul vaziyete düşürdüğüne ve mahkemece, esir sahiplerinin, malları olan esir üzerindeki iddialarının tanındığına açık bir delildir. Diğer birtakım yerler de *ezēbu*'nun bu hususiyetini teyit ederler⁴³. Kapadokya metinlerinde *ezēbu*'nun da sonunda mesuliyeti meydana getirdiği, bunun için dahi şahitli vesikalar tanzim edilmiş olmasından dolayı⁴⁴, ayrı deliller toplamağa lüzum kalmıyacak şekilde âşikârdır.

Eski Babil vesikalarında "elden çıkarmak, vermek" anlamında kullanılan diğer bir tâbir de, *šūšū*'dur. Bu bir bahçeyi, tarlayı vs. kiraya ver-

findan Kültepe'de bulunup bir kısmı yine kendisi tarafından neşir için kopye edilen tabletlere ait müsvedde cilt, Dr. Matouš tarafından Prof. Landsberger'e tevdi edildiği ve Prof. Landsberger tarafından da vaktiyle lütfen, benim bu cilt üzerinde çalışmama müsaade edildiği için, bundan önceki neşriyatımızda bunlar tarafımızdan Hr. şekilde kısaltılarak kaydedilmiştir. Şimdi bu vesikalar 1952 de "Inscriptions Cunéiformes du Kültepe, vol. I" adı altında neşredildiği için Hr. ICK olarak kısaltıyoruz.) vs.

³⁹ UNGNAD, BB 199, 17: Bunların dışında *paqādu*'nun, mesuliyeti mutazammın olarak teslim veya tevdi ifade ettiği yerler için meselâ bk. : *ana maššartim/maššarūtım pqd*: UNGNAD, BB 263, 7; 238, 24, 61, 19; bir maddenin teslimi mânasında: UNGNAD, Philadelphia, 94, 7; SCHORR, UAR, 70, 10; 72, 20; 312, 20; 315, 11; 71, 8; UNGNAD, BB 173, 19; VS XVI 23, 14.

⁴⁰ Meselâ: EL 108-135, 138-142, 166; KTBI, 17-18 vs.

⁴¹ Meselâ: TC III 69, 27.

⁴² SCHORR, UAR 245, 5; 75 A, 5; 255, 7; UNGNAD, BB 20, 25. Bir kısım yerlerde ise *šakānu* borç tasfiyesi münasebetiyle ilâve olarak verilen küçük miktardaki paralar için kullanılmaktadır (SCHORR, UAR, 84, 11; 85, 14; 92, 25) ki bunlar da *šakānu*'nun buralarda tamamıyla *nadānu*'nun yerini tuttuğunu gösterir.

⁴³ UNGNAD, BB 123, 11: Bu mektupta da, bırakılan eserin satılıp parasının gönderilmesi mükellefiyetinin yerine getirilmeyişi bahis konusudur. Ayrıca: BB 199, 10 (hububat bırakılıyor) vs.

⁴⁴ EL 136, 145-147, 258; TC 109; TTC 16; CCT 20 a.

mek anlamının (*kirâm/eqlam šūšū*) dışında ⁴⁵, menkul mallar için de “*ana šiti šūšū*” şeklinde geçer ⁴⁶. Eski Asur metinlerinde dahi birtakım hesaplaşma ve mahkeme zabıtlarında görülmekte ise de, daima ventifli olarak bulunan bu fiil bu metinlerde daha ziyade “bir malı getirtmek” veya “bir alacağı borçluya ödetmek, çıkartmak” mânasında kullanılmaktadır ⁴⁷.

Bunlardan ayrı olarak, mesuliyet yükleyen bir teslimi ifade etmek üzere Eski Babil hukukî vesikalarında görülmeyen, buna mukabil Eski Asur’da çok görülen iki fiil’den birisi *qāpu* diğeri *uūšuru*’dur. Bunlardan birincisi, yalnız Eski Babil’de *ana ittišu* serisinde hem *qāpu*, hem de *ana qāpi* şeklinde, ayrıca *Ḥammurabi* kanununda görülmektedir ⁴⁸. Eski Asur metinlerinde ise, vaktile *qiptum* münasebetiyle etraflıca gözden geçirdiğimiz gibi ⁴⁹, hakikaten “bir malı itimad üzerine vermek” mânasınada kullanılmakta ve bilhassa TC III 130, x+8 deki “kalay ve kumaşları peşin verdiler, *qāpu* etmediler” ibaresinden “veresiye, kredi üzerine vermek” gibi borcu ve mesuliyeti tazammun eden bir mânayı haiz olduğu açıkça meydana çıkmaktadır ⁵⁰. *uūšuru*’nun ise Kapadokya metinlerinde “bir malı, parayı birisine serbest bırakmak, vermek” mânasında kullanıldığına dair bu vesikalarda pek çok yer vardır ⁵¹. Nitekim bir kısım yerlerde, *uāšuru* tıpkı *nadānu* gibi “*ana kaspim uāšuru* = para mukabilinde satmak, serbest bırakmak” şeklinde görülür ⁵². *uāšuru*’nun kredi üzerine mal veya para veren tarafa ait bir fiil olarak kullanıldığı, TC III, 10-11 metninde *šabātu* “tutmak, elde etmek”nin ve EL 287, 17-18 de *leqū*’nun karşılığı olarak bulunmasıyla bilhassa açıklar.

b) Tesellümü ifade eden fiiller :

Böylece gözden geçirdiğimiz, veren tarafa ait olup, sonradan verilen tarafta mesuliyeti husule getirmesi mümkün olan fiilleri, malı veya parayı alan tarafa ait olmak üzere karşılayan ve bu suretle herhangi bir mal veya

⁴⁵ EILERS, Gesellschaftsformen, s.34, n.4; LANDSBERGER, *ana ittišu*, s. 150 v.d. 189, 197 v.d.; UNGNAD, BB s. 294.

⁴⁶ UNGNAD, BB 83, 13; 84, 13; 85, 12; 164, 12.

⁴⁷ Meselâ: EL 165, 3-8; 257, 20; 295, 10; Neşredilmemiş C 15, 23; 33, 18; A 18, 14; 19, 22 vs.

⁴⁸ LANDSBERGER, *ana ittišu*, s.20, 67 v.d. *Ḥammurabi* kanununun 107. maddesinde ticaret emtiasını “*qāpu*” etmek tarzında, ziraat işleri için bir işçi tutulmasından bahseden 253 üncü maddesinde de, “*aldū*’yu ona *qāpu* etti ve öküzleri *paqādu* yaptı ise” şeklinde geçer. Burada her iki fiilin “itimad ve teslim” mânası ve birbirlerine yakınlıkları daha çok tebellür eder. LANDSBERGER tarafından diğer geçtiği yerlere göre “hayvan yemi” olarak alınan (*ana ittišu*, s.245 vd.) *aldū*, bu maddede *zēru* ve *ukullū*’yu cemedden bir terimdir.

⁴⁹ DTCFD V 4.s. 437 v.d. ve Almanca hulâsası s. 452.

⁵⁰ Bu TC III 130 yeri dolayısıyla, *qāpum* ile *ana qiptim nadānu*’nun tamamıyla aynı mânayı haiz oldukları anlaşılıyor.

⁵¹ EL 311, 25, 27; 324, 16-18; KTS 30, 18 vs.

⁵² KTS 23, 36; Neşredilmemiş C 15, 25-26.

meblağla ilgili mesuliyeti tamamlayıp alacaklının da icabında hak talebi neticesini doğuran fiiller ise *leqû*, *şabātu*, *maḥāru* ve belki bir de *ḥabātu*'dur.

Dar mânada borç vesikalarında *šu-ba-ti*'nin karşılığı olarak daima *itti* ile birlikte geçen ve bu halde, yukarıda belirttiğimiz gibi, her yerde olmasa da fiktif bir mânayı haiz olması mümkün olan *leqû*, *itti*'siz ve ventifisiz olarak geçtiği Eski Babil ve Eski Asur metinlerinde muhakkak ki reel anlamda "teslim alma"yı ifade etmektedir. Meselâ Eski Babil metinlerinden UNGNAD, Philadelphia 100, 15-16 da *nadānu* reel teslimin ve *leqû* reel teslim alışın ifadesi olarak, BB 10,19 da, evvlece alınmış olan ve iadesi gereken hububat miktarı, SCHORR, UAR 48, 13 de ise *itti...ilqi*'yi takiben, alınmış olan şeyin iadesi münasebetiyle geçer⁵³. Kapadokya vesikalarında da *leqû*, *itti*'siz ve ventifisiz olarak tamamiyle aynı maksatla geçmekte ve meselâ bilhassa EL 94 Verpflichtungsschein'ında ayrıca senedin mevzuu olan bakırın borçlu tarafından teslim alındığına, TC 3, 11-12 de alınan şeyin iade edileceğine işaret edilmektedir⁵⁴.

SAN NICOLO tarafından *şabātu* sırf satın alışlarda, satın alan tarafından yapılan tek taraflı bir faaliyet olarak gösterilmektedir⁵⁵. Bu iddiayı sadece Yeni Babil için dahi ortaya atmaya imkân yoktur ve orada önceden normal olarak bu insicamda kullanılan *leqû*'nun yerini daha ziyade *maḥāru* tutmuştur⁵⁶. *şabātu* Eski Babil⁵⁷ ve Eski Asur⁵⁸ vesikalarında ise *qātam şabātu* vs. gibi istilâhlar ve daha çok, gerek mahkeme işleri, gerekse başka sebeplerle "birisini yakalamak" şeklindeki mânası dışında, seyrek olarak "bir şeyi tasarrufuna almak" anlamında da kullanılmaktadır.

Temas ettiğimiz *maḥāru* Eski Babil vesikalarında, ya *nadānu*'nun karşılığı olarak⁵⁹, veya bir metne göre⁶⁰ *şabātu* ile aynı mânada yan yana kullanılan ve sonra büsbütün *leqû*'nun yerini almış olmak dolayısıyla aynı

⁵³ Meselâ, UNGNAD, Philadelphia, 119, 6 da da tamamiyle teslim alış mânasıdır. Fakat burada *leqû* satılan esirin parasını alış ve satın alanın borçtan kurtuluşu mahiyetindedir. Ventifli *leqû*'lar "alıp getirmek" mânasını ifade ettiğine göre, bunların dışında diğer yerler için bak. SCHORR, UAR Glossar; UNGNAD, Philadelphia ve BB Glossar'ları; P. KRAUS, MVAG 36,1, Glossar.

⁵⁴ Diğer benzer yerler: EL 100; OIP XXVII Nr. 56, 22; Mat. 3 a, 4; Neşredilmemiş Kay. 1,11 vs.

⁵⁵ Beiträge, s. 202 vd.

⁵⁶ UNGNAD, NRU, Glossar, s. 86. Karş. aynı yer s.82 de *leqû* için ve s. 141 de *şabātu* için verilen yerler.

⁵⁷ SCHORR, UAR, 75 A, 8 yeri *şabātu*'nun hem reel mânayı haiz, hem de, kendisini takip eden *apātu* "ödemek" zarureti dolayısıyla mesuliyetle müterafik olduğu hususunda açık bir delildir. Burada 308, 19-21 de ise *maḥāru* ile müteradif olarak görülmektedir. Bahçe kirasına ait KU 1724 de de *ilqi* yerine *işbat* bulunmaktadır. Ayrıca bk. UAR; BB; Philadelphia; MVAG 36,1 Glossar'ları.

⁵⁸ Meselâ, *şabātu*'nun *maḥāru*'ya karşılık olarak bulunduğu yer: TC 3, 10-11.

⁵⁹ UNGNAD, BB 21,9; P. KRAUS, MVAG 36, 1, s. 12, Nr. 106, 8 ve ayrıca münferit *maḥāru* yerleri için: n. 57 de zikredilen Glossar'lar.

⁶⁰ SCHORR, UAR 308, 19-21.

fonksiyonda olduğu görülen ve *maḥāru* yaparı aynı hukukî neticelere maruz bırakan diğer fiildir. Kapadokya vesikalarında da bazan doğrudan doğruya parayı veya malı “tesellüm etmek” mânasında geçer ⁶¹.

ḥabātu ancak eski Babil metinlerinde rastlanan bir yere ⁶² göre hakikaten, *nadānu*'nun karşılığı olarak da geçmesi dolayısıyla “borç olarak tesellüm etmek” mânasında olmalıdır.

Bütün bu incelemelerden anlaşılıyor ki, meselâ *nadānu* ve *ezēbu* Kapadokya metinlerinde makbuz üzerine; *paqādu* şahit huzurunda mukavele usulü teslim almak ve belki, buradaki *ezēbu* Eski Babil'deki ana *maṣṣartim nadānu*'ya karşılık olmak ve tesellüme ait fiiller de muhakkak aralarında farkları haiz bulunmak gibi hususiyetler gösterebilirler de, esas itibarıyla geniş anlamda mesuliyeti husule getiren mefhumlar küllünü teşkil etmektedirler. *itti... ilqi, ēli/iṣṣēr... iṣū* gibi, dar anlamda borç formülleri karşısında, saydığımız bu iki grup teslim ve tesellüm ifade eden fiillerle her çağa ait mukavele dışında, makbuzlar, zabıtlar ve mektüplarda da görülen ve mukavelelerdeki *itti* ile senetlerdeki *ēli/iṣṣēr/ina pāni/ina muḥḥi* müteradiflerini karşılayan (*ša*) *maḥri*, *ina/ša qāti* (Eski Babil); *ina/ša libbi, iṣti* (Kapadokya); *ina lēt, ina (ša) qāti* (Kas); *ša qāti, ina pitti* (Orta Asur); *ina pān* (Y. Asur ve Y. Babil) prepozisyonları sahamızda geniş mesuliyet dairesini tamamlamaktadırlar. Ancak sonraları, bu geniş dairenin mesuliyeti mucip mefhumlar küllü, borcu daha yeni ve değişik ve geniş anlamda telâkki eden, her nevi iş münasebetlerini de borç olarak düşünen Asurlular tarafından, onların aslında idarî mahiyette olan *ina pān NN* “NN'in üzerinde (dir)” formülünün hukukî sahaya intikal ettirilmesi suretiyle, bu tek formülde birleştirilmiştir.

⁶¹ CCT II 25,17; Neşrilmemiş C 14, 11. Bir takım malların depo ve teslimi münasebetiyle bu metinlerde de *nadānu* ve *maḥāru* teslim ve tesellüm için karşılıklı olarak bulurlar: BIN IV 8, 23 vs. karş. *ṣimam maḥāru* (TC III 13, 22-24 gibi) ve *kāram maḥāru* (KTH-ahn 10, 29; 14, 45; Hr. ICK 17 b, 32).

⁶² Bu metin VS IX Nr. 120 (KU 900) dir. Bunda *ḥabātum* şu insicam içerisinde geçmektedir: [x x ṣi[qil KĪ-LA2-ṣe3 [A-m]at- uṣamaš Pi- uṣamaš [mārat (?) X]-pik - uṣadad [x I]b-ni- uṣMarduk u3 Da-bi-tum [i]ḥ-bu-tu UD-EBUR-ṣe3 2 ṣe gur ḥu-bu-ta-sa 3 i!-na!-ad-di-iṣ-ṣim.